

Słowo wstępne

Niniejsze opracowanie stanowi uaktualnioną i uzupełnioną wersję rozprawy doktorskiej obronionej na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie w dniu 26 października 2021 r. Na podstawie powyższej dysertacji oraz po złożeniu wymaganych egzaminów - Rada Dyscypliny nadała autorowi (uchwałą nr 31/2021/2022 z 21 grudnia 2021 r.) stopień doktora nauk prawnych¹.

W tym miejscu należy wyrazić szczególne podziękowania dla Pani Profesor, Sędzi Sądu Najwyższego, Marii Szczepaniec - bez której to merytorycznego wsparcia przygotowanie dysertacji doktorskiej byłoby niemożliwe. Pragnę również serdecznie podziękować recenzentom pracy, tj. Pani Profesor Kazimierze Juszcze – Dyrektor Instytutu Prawa i Ekonomii Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie oraz Panu Profesorowi, Sędziemu Sądu Najwyższego, Krzysztofowi Wiakowi – Kierownikowi Katedry Prawa Karnego na Wydziale Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

Przedmiotowa monografia (składająca się ze wstępu, ośmiu rozdziałów oraz zakończenia) dokonuje analizy zagadnienia przestępstwa niealimentacji w prawie polskim, zarówno w aspekcie historycznym, jak i w zakresie obecnie obowiązujących rozwiązań.

Opracowanie zwraca uwagę na fakt, iż współczesna typizacja ww. występku nadal (mimo dokonania daleko idących zmian na podstawie ustawy z dnia 23 marca 2017 r. o zmianie ustawy k.k., Dz. U. poz. 952) pozostaje niewystarczająca w świetle problemów z jakimi permanentnie muszą zmagać się osoby uprawnione do alimentów, niemogące zaspokoić podstawowych potrzeb życiowych z powodu niewywiązania się przez osoby zobowiązane z obowiązku opieki (polegającym nałożeniu na utrzymanie osób najbliższych bądź innych osób, co do których opieki zostały zobligowane).

Jednocześnie należy wskazać, że asumpt do konstrukcji niniejszej monografii stanowiła społeczna istota problemu niealimentacji, zmiany legislacyjne, jak również ukończona przez autora aplikacja komornicza i wieloletnie doświadczenie w obszarze egzekucji świadczeń alimentacyjnych.

W ramach wstępu do przedmiotowej monografii uzasadniono, dlaczego środki materialne stanowią warunek prawidłowego zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych, wskazano jak istotny pozostaje równomierny wkład w rozwój rodziny w zakresie zaspokajania

¹ Uchwała nr 31/2021/2022 Rady Dyscypliny Nauki Prawne UKSW <https://wpia.uksw.edu.pl/sites/default/files/Uchwa%C5%82a%20o%20nadaniu%20stopnia.pdf> [dostęp: 14 sierpnia 2022 r.].

tych elementarnych potrzeb oraz przedstawiono argumentację w aspekcie racjonalizacji kryminalizacji występku niealimentacji. Zawarto tu również m.in. informacje w sferze problemu badawczego, celu pracy, a także przyjętej metodologii.

W ramach rozdziału pierwszego zasygnalizowano uwarunkowania niealimentacji przed rodzimą kodyfikacją, a następnie przedstawiono historyczne uwarunkowania niealimentacji w polskich kodeksach karnych (k.k. z 1932 r., k.k. z 1969 r., aktualnie obowiązującym k.k., jak również w aspekcie nowelizacji k.k. z 23 marca 2017 r.).

W rozdziale drugim niniejszej monografii wskazano problematykę różnych sposobów zapatrywania się na przedmiot stanowiący dobro chronione. Oznaczenie bowiem przedmiotu przestępstwa definiuje jaka - społecznie ważna - wartość w ramach prawa karnego pozostaje chroniona przed atakiem. Przez dobro chronione rozumiemy to, co posiada wartość społeczną, co zakaz karny chroni, a przestępca atakuje. Każde przestępstwo musi wykazać się jakimś przedmiotem ochrony (dobrem chronionym); jego brak czyni zakaz karny normą pustą, a popełnienie przestępstwa rzeczą niemożliwą. By uznać czy w konkretnym przypadku dana osoba pozostaje pokrzywdzoną w myśl art. 49 § 1 k.p.k. podstawowe znaczenie posiada precyzyjne wskazanie przedmiotu ochrony danego przepisu prawa karnego materialnego, którego znamiona winien wyczerpywać czyn będący esencją konkretnego postępowania. Elementarne znaczenie dla właściwego ustalenia kręgu pokrzywdzonych przejawia się we wskazaniu przedmiotu ochrony normy prawa karnego.

Wydaje się, iż to właśnie obowiązek opieki pozostaje fundamentalny z punktu widzenia przedmiotu przestępstwa niealimentacji. W sferze z kolei art. 209 § 2 k.k. przedmiotem ochrony zdaje się być prawidłowe zaspokajanie potrzeb osoby uprawnionej.

W ramach rozdziału trzeciego niniejszej monografii dokonano analizy strony przedmiotowej przestępstwa (tj. wyodrębniono takie podrozdziały jak uchylanie się od obowiązku alimentacyjnego jako czynność sprawcza, źródła obowiązku alimentacyjnego, zakres świadczeń alimentacyjnych, nieusprawiedliwione nierealizowanie obowiązku alimentacyjnego, usprawiedliwione nierealizowanie obowiązku alimentacyjnego, nastawienie psychiczne sprawcy, historyczna przesłanka uporczywości uchylania, częściowa realizacja świadczenia, zaspokajanie potrzeb uprawnionego dzięki innym czynnikom niż alimentacja a fakt wypełniania znamion występku niealimentacji, wsparcie Państwa w zapewnieniu kosztów utrzymania uprawnionego do alimentów, sytuacja zwolnienia z obowiązku opieki materialnej, zakres elementarnych potrzeb życiowych). Z istotnych zmian jakie w zakresie strony przedmiotowej zostały wskutek dokonanej nowelizacji zmodyfikowane trzeba wymienić np. usunięcie znamienia czasownikowego „uporczywości” przy uchylaniu się

przez sprawcę od wykonania ciężącego na nim obowiązku. W dalszym bowiem ciągu w przypadku braku obiektywnych możliwości wykonania obowiązku alimentacyjnego dana osoba nie będzie mogła zostać pociągnięta do odpowiedzialności karnej.

W rozdziale czwartym przedmiotowej monografii zwrócono uwagę na konfigurację zbiegu przepisów. W niektórych typach przestępstw, takich jak przestępstwo niealimentacji stwierdzenie czy ta sama osoba popełni jedno czy też wiele przestępstw jest problematyczne. Dodatkowo w przypadku, gdy sprawca w tym samym przedziale czasowym nie łoży na utrzymanie kilku osób - to kryterium (w postaci zwartości czasowo - przestrzennej) wskazywałoby na możliwość przypisania mu tylko jednego czynu. Ocena przestępstwa niealimentacji przemawia za przyjęciem, iż sprawca popełnia tyle czynów, ile osób rzeczywiście pokrzywdził swoim działaniem czy też jego brakiem (w pożądanym kierunku). Warto poczynić konstatację, iż art. 209 k.k., jak i art. 300 § 2 k.k. stanowią często logiczną konsekwencję bierności sprawcy i lekceważenia otaczającego go porządku prawnego. Należy wskazać, że dla egzekucji świadczeń alimentacyjnych ustawodawca przewidział nieco odmienny, od typowego dla większości innych podmiotów – model postępowania.

W rozdziale piątym niniejszej monografii podjęto próbę ustalenia tzw. sankcji optymalnej przewidzianej dla sprawcy przestępstwa niealimentacji. Wydaje się bowiem, że adekwatnym rozwiązaniem pozostaje zastosowanie kary ograniczenia wolności wraz z nałożeniem na sprawcę tego przestępstwa określonych obowiązków. Niewskazane zaś byłoby nałożenie na sprawcę przestępstwa niealimentacji kar majątkowych, do jakich zaliczyć możemy nie tylko karę grzywny, lecz również karę ograniczenia wolności (w jednej ze swoich dwóch postaci), a mianowicie potrącenia od 10% do 25% wynagrodzenia za pracę w stosunku miesięcznym na cel społeczny wskazany przez sąd.

W ramach rozdziału szóstego przedstawiono tryby ścigania. Wydaje się, iż konstrukcja ścigania przestępstwa niealimentacji w oparciu o wniosek pokrzywdzonego pozostaje chybiona. Nietrudno bowiem sobie wyobrazić, iż dany sprawca wywiera znaczącą presję na osobę uprawnioną by ta ostatecznie nie składała zawiadomienia o możliwości popełnienia przestępstwa w przedmiocie art. 209 k.k. Zasadne byłoby zatem przyjęcie rozwiązań umożliwiających wdrożenie pewnego rodzaju automatyzmu w reakcji odpowiednich instytucji publicznych w ramach składania stosownych zawiadomień o możliwości popełnienia przestępstwa z art. 209 k.k.

W rozdziale siódmym przedmiotowej monografii dokonano analizy obowiązku zawiadomienia sądu rodzinnego; wskazano na dyspozycje art. 572 k.p.c., gdzie ustawodawca wyodrębnił tego typu obowiązek w określonych przypadkach. Mianowicie – każdy komu znane

jest zdarzenie uzasadniające wszczęcie postępowania z urzędu, obowiązany jest zawiadomić o nim sąd opiekuńczy. Wskazuje się bowiem, iż obowiązek ten spoczywa przede wszystkim na takich podmiotach jak urzędy stanu cywilnego, sądy, prokuratorzy, notariusze, komornicy sądowi, organizacje samorządu i administracji rządowej, organy Policji, placówki oświatowe, opiekunowie społeczni oraz organizacje i zakłady zajmujące się opieką nad dziećmi lub osobami chorymi psychicznie. Niemniej, choć w przepisie art. 572 k.p.c. nie zawarto skonkretyzowanych sankcji obejmujących zachowanie odmienne od przedstawionej uprzednio dyspozycji to za naruszenie tego ustawowego obowiązku dany podmiot może być pociągnięty do odpowiedzialności czy to karnej czy deliktowej.

Wśród wniosków rozdziału ósmego wyodrębniono postulaty *de lege lata* i postulaty *de lege ferenda* w aspekcie możliwych modyfikacji przepisów prawnych w kierunku zwiększenia skuteczności egzekucji świadczeń alimentacyjnych.

Co do postulatów *de lege lata* zaakcentowano m.in. wątpliwości interpretacyjne, jakie wywołuje przepis sprowadzający się do tego, iż ściganie przestępstwa niealimentacji następuje na wniosek m.in. organu podejmującego działania wobec dłużnika alimentacyjnego. Chodzi mianowicie o frazę wskazującą na fakt, iż ściganie przestępstwa określonego w ramach art. 209 § 1 k.k. oraz art. 209 § 1a k.k. następuje na wniosek pokrzywdzonego, organu pomocy społecznej lub organu podejmującego działania wobec dłużnika alimentacyjnego. Organem podejmującym działania w stosunku do dłużnika alimentacyjnego jest sądowy organ egzekucyjny, czyli komornik sądowy. W tym też zakresie trzeba zaznaczyć, że *de facto* z uzasadnienia projektu nowelizacji ustawy k.k. z 23 marca 2017 r. nie wynika wprost czy założeniem ustawodawcy jest przyznanie komornikom sądowym uprawnienia w zakresie żądania ścigania dłużnika alimentacyjnego w ramach postępowania karnego z tytułu przestępstwa stypizowanego w dyspozycji art. 209 k.k.

Ponadto podkreślono, że celowe byłoby rozważenie czy w ramach obecnie funkcjonującego systemu obowiązków stosowanych wobec sprawcy przestępstwa nie warto wdrożyć nowej instytucji obowiązku nałożonego na sprawcę – poprzez wprowadzenie kolejnego środka karnego do k.k. dotyczącego zakazu korzystania z serwisów społecznościowych. Z jednej strony tego typu nowelizacja byłaby uzasadniona brakiem możliwości orzeczenia tego rodzaju zakazu jak np. korzystanie z serwisów społecznościowych w obecnym katalogu środków karnych – aczkolwiek pewne możliwości interpretacyjne przypisuje się dyspozycji art. 72 k.k. - dotyczącego listy możliwych obowiązków w ramach zawieszenia wykonania kary (art. 72 § 1 pkt 7 k.k. czyli "powstrzymaniu się od przebywania w określonych środowiskach lub miejscach", istotną sferą do interpretacji odznacza się

sformułowanie "miejsce" np. jako "miejsce" w obszarze sieci internetowej). Z drugiej zaś strony zasadność wprowadzenia tego rodzaju środka karnego byłaby celowa z uwagi na fakt, iż Internet (w którym to niebagatelną rolę odgrywają serwisy społecznościowe) stał się istotnym elementem w codziennym funkcjonowaniu znacznej liczby obywateli w naszym kraju.

Dodatkowo podniesiono, iż wkrótce po wejściu w życie ustawy z 23 marca 2017 r. o zmianie k.k. zaczęły pojawiać się doniesienia o problemach związanych z praktyczną interpretacją przez poszczególne SR w Polsce przepisów nowelizujących. Z otrzymanej jednak od Ministerstwa Sprawiedliwości odpowiedzi wynika, iż ze względu na rodzaj zmian dokonanych w k.k. - nowelizacją k.k. z 23 marca 2017 r. - poszczególne sądy zostały *de facto* zobligowane do rozważenia zastosowania reguły określanej jako *lex mitior*, sprecyzowanej w ramach art. 4 k.k. Ministerstwo Sprawiedliwości wskazało, że rozstrzygając w kwestii depenalizacji sąd nie może w żaden sposób poprzestać jedynie na weryfikacji tego, czy opis danego czynu przypisanego konkretnemu sprawcy w orzeczeniu ograniczał się do stwierdzenia, że obowiązek alimentacyjny wynikał z ustawy, ale winien również ustalić czy obowiązek ten pozostawał sprecyzowany, co do wysokości. Wówczas - w konfiguracji - w której nastąpi pozytywne przesądzenie tego rodzaju kwestii wraz ze stwierdzeniem w przedmiocie zaistnienia wymaganej przepisami ustawy łącznej wysokości powstałych zaległości, nie sposób przyjąć, że w myśl nowej ustawy czyn objęty danym wyrokiem nie pozostaje już zabroniony pod groźbą kary i nastąpiło zatarcie skazania z mocy samego prawa (o czym stanowi treść art. 4 § 4 k.k.).

Wśród postulatów *de lege ferenda* trzeba wskazać na takie propozycje jak m.in. wprowadzenie do k.w. nowego typu czynu zabronionego polegającego np. na uchylaniu się od obowiązku alimentacji w wymiarze mniejszym niż to zostało opisane w art. 209 § 1 k.k. Ponadto wydaje się, iż zasadna byłaby istotniejsza modyfikacja art. 9 ust. 2 u.p.o.u.a. i zwiększenie kwoty uprawniającej do otrzymywania świadczeń z funduszu alimentacyjnego (być może poprzez skorelowanie progu uprawniającego do przyznania świadczeń z funduszu alimentacyjnego np. ze stawką 75% kwoty każdorazowego minimalnego wynagrodzenia). Pomimo bowiem dwóch modyfikacji (dokonanych na mocy ustawy o zmianie niektórych ustaw w celu poprawy skuteczności egzekucji świadczeń alimentacyjnych oraz związanej ze stanem epidemii poprzez ustawę z 30 kwietnia 2020 r. o zmianie niektórych ustaw w zakresie działań osłonowych w związku z rozprzestrzenianiem się wirusa SARS-CoV-2) należy podnieść, iż podwyższenie progu dochodowego do 900 zł pozostaje nadal niewystarczające, zwłaszcza w zestawieniu z rosnącym sukcesywnie wynagrodzeniem minimalnym. Warte rozważenia wydaje się również wprowadzenie pełnej zasady „złotówka za złotówkę” (a zatem rozszerzenie zakresu obowiązywania art. 9 ust. 2b u.p.o.u.a.).

Na tle Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości w sprawie regulaminu organizacyjno – porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności z 21 grudnia 2016 r. warte rozważenia byłoby dodanie dyspozycji § 58a stanowiącego, iż *przeniesienie skazanego zobligowanego do świadczeń alimentacyjnych do innego zakładu karnego następuje w przypadku braku możliwości zatrudnienia skazanego w danej jednostce penitencjarnej*.

Ponadto użytecznym rozwiązaniem mogłoby być wprowadzenia swoistej „tarczy antykryzysowej” dla osób uprawnionych do alimentów poprzez przyjęcie ustawy w przedmiocie tzw. alimentów natychmiastowych – co mogłoby stanowić swoiste *remedium* na czas wystąpienia tak nadzwyczajnych okoliczności jak np. pandemia koronawirusa.

W ramach zakończenia podsumowano istotę przedmiotowej monografii. Podkreślono, że każdy przypadek braku uiszczania alimentów stanowi istotne zaburzenie porządku społecznego otaczającego nas świata i wszyscy obywatele są pośrednio poszkodowani deficytem płatności należnych świadczeń alimentacyjnych. Wskazano m.in., iż niestety nadal wzrasta przeciętna miesięczna liczba świadczeniobiorców w zakresie świadczeń wypłacanych przez fundusz alimentacyjny. Jednocześnie podniesiono, że wydatki na świadczenia z funduszu alimentacyjnego w 2019 r. spadły do 1 136 000 zł (co potwierdza tezę o zmniejszaniu się kwoty wydatkowanych środków na świadczenia z funduszu alimentacyjnego). Podkreślono, że skuteczność instytucji z zakresu materii prawa karnego winna być rozpatrywana w szerszym kontekście polityki społecznej przy analizie wielu czynników mogących mieć wpływ na poziom występowania danego przestępstwa w grupie wskazanej populacji. Zaznaczono, że warto byłoby się zastanowić nad modyfikacją sankcji przewidzianych wobec pracodawcy w ramach k.p. Ponadto nowelizacja miałaby dotyczyć szerszej grupy osób faktycznie wykonujących obowiązki pracownicze. Należałoby również zastanowić się nad faktem czy – w szczególnych przypadkach - przestępstwo wskazane przez ustawodawcę w ramach dyspozycji art. 209 k.k. nie zasługuje na wyłączenie spoza zakresu zastosowania normy art. 37a k.k.²

Dodatkowo podkreślono, że zasadne wydaje się stopniowe zwiększanie roli mediacji w sprawach karnych. Mediacja może bowiem stanowić skuteczny środek złagodzenia konfliktu, gdzie pokrzywdzonym pozostaje oznaczona osoba fizyczna; tego typu instytucja pozostaje pomocna w sytuacji unormowania relacji np. między rodzicami dziecka, poprzez zawarcie ugody w zakresie uiszczania alimentów na rzecz uprawnionego przy jednoczesnej

² Podobna konstatacja dotyczy kwestii przestępstwa stypizowanego w ramach art. 151 k.k. (Ł. ROSIAK, *Doprowadzenie do samobójstwa na skutek namowy lub udzielenia pomocy*, «Zeszyty Prawnicze» 19.3/2019, s. 126-127).

redukcji wymiaru kary albo nawet jej całkowitym braku.

Jednocześnie zaakcentowano, iż interesującym rozwiązaniem jest świadczenie pomocy m.in. osobom pokrzywdzonym przestępstwem przez tzw. Fundusz Sprawiedliwości. Zaznaczono, że wspomniany fundusz zajmuje się organizowaniem i finansowaniem pomocy prawnej, w tym alternatywnych metod rozwiązywania konfliktów czy finansowaniem okresowych dopłat do m.in. bieżących zobowiązań czynszowych i opłat za energię ciepłą, energię elektryczną, gaz, wodę, opał.

Podkreślono jednocześnie, że nawet najbardziej kazuistyczne teksty aktów prawnych oraz wysokie i nieuchronne sankcje karne mogą zawieść w sytuacji, w której to w danej społeczności dominować będzie deficyt empatii i przeświadczenie o przyzwoleniu na atakowanie istotnych dóbr społecznych, takich jak m.in. dobro dzieci (przekładające się w konsekwencji na perspektywę całego społeczeństwa). Nieumiejętność wypracowania mechanizmów wewnętrznej samodyscypliny oraz przyzwolenie na wyrządzanie krzywdy osobom znajdującym się wokół nas - zawsze skutkować będzie moralną deprecjacją wartości ogółu zbiorowości nie tyle tylko jako obywateli, lecz przede wszystkim jako ludzi.